
РОЗДІЛ XI. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.66>

ЗАКОРДОННІ УКРАЇНЦІ ТА БІЖЕНЦІ: СПІВВІДНОШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ

Бисага Ю.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Заслужений юрист України
<https://orcid.org/0000-0002-8797-5665>*

Белов Д.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Заслужений юрист України
<https://orcid.org/0000-0002-7168-9488>*

Нечипорук К.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри міжнародної політики,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0002-2395-3723>*

Бисага Ю.М., Белов Д.М., Нечипорук К.О. Закордонні українці та біженці: співвідношення конституційно-правового статусу.

Вказується, у контексті розвитку України як правової держави, сучасного розвитку прав людини в Україні, еволюції громадянського суспільства, розвитку правового статусу біженців та закордонних українців, міграційних процесів, важливе практичне та теоретичне значення має дослідження проблематики поняття конституційно-правового статусу закордонних українців.

Автори стверджують, правовий статус біженців ширший за правовий статус звичайних іноземців та осіб без громадянства, які проживають на території держави, оскільки біженці користуються додатковими правами, яких не мають інші категорії іноземців та осіб без громадянства.

Вказується, встановлення Конституцією України основ правового статусу біженців поклато початок й процесу складання нового типу правової культури нашої держави та її громадян. Разом з тим, саме принципи правового статусу особи біженця, формуючись за межами самого інституту конституційного статусу біженців, привносять в нього той зміст, який і викликає необхідність проведення справді історичних змін в нашому

суспільстві. Тому, цілком закономірне зростання наукового інтересу конституціоналістів до питань джерел, природи і правової цінності основних принципів конституційного статусу біженців.

Зазначено, не заперечуючи ні гносеологічної ані практичної цінності підходу до розуміння та виявлення основних принципів конституційного статусу біженців, все ж не можна не помітити його односторонність, що і є перспективою дослідження у працях вчених-конституціоналістів.

Крім того, робиться висновок про те, що сучасні тенденції розбудови України, як незалежної, демократичної і правової держави, потреба збереження єдності української спільноти в умовах глобалізації та сучасних міграційних процесів, зумовили формування та розвиток конституційно-правового статусу закордонних українців. Забезпечення належного конституційно-правового статусу закордонних українців має важливе значення для еволюції системи прав людини в Україні. Перспективним є подальший розвиток конституційно-правового статусу закордонних українців. Гарантії прав закордонних українців можна поділити на економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та правові (юридичні). А правові (юридичні) гарантії прав закордонних українців

можна умовно поділити на нормативно-правові та організаційно-правові гарантії.

Зазначено, використання позитивного зарубіжного досвіду щодо врегулювання конституційно-правового статусу закордонних українців за законодавством країн їх проживання, може бути частково використано для удосконалення конституційно-правового статусу закордонних українців за законодавством України.

Ключові слова: конституційно-правовий статус, закордонний українець, біженці, шукачі притулку, міграційні процеси.

Bysaga Y.M., Byelov D.M., Nechiporuk K.O.
Overseas Ukrainians and refugees: correlation of constitutional and legal status.

It is indicated that in the context of the development of Ukraine as a legal state, the modern development of human rights in Ukraine, the evolution of civil society, the development of the legal status of refugees and Ukrainians abroad, migration processes, the study of the issue of the concept of the constitutional and legal status of Ukrainians abroad is of important practical and theoretical importance.

The authors claim that the legal status of refugees is broader than the legal status of ordinary foreigners and stateless persons living on the territory of the state, because refugees enjoy additional rights that other categories of foreigners and stateless persons do not have.

It is indicated that the establishment of the foundations of the legal status of refugees by the Constitution of Ukraine also marked the beginning of the process of creating a new type of legal culture of our state and its citizens. At the same time, it is the principles of the legal status of a refugee, being formed outside of the very institution of the constitutional status of refugees, that bring to it the content that causes the need for truly historic changes in our society. Therefore, the growth of scientific interest of constitutionalists in questions of the sources, nature and legal value of the main principles of the constitutional status of refugees is quite natural.

It is noted that, without denying either the epistemological or practical value of the approach to understanding and identifying the main principles of the constitutional status of refugees, one cannot fail to notice its one-sidedness, which is a perspective of research in the works of constitutionalist scientists.

In addition, it is concluded that modern trends in the development of Ukraine as an independent, democratic and legal state, the need to preserve the unity of the Ukrainian community in the conditions of globalization and modern migration processes, determined the formation and development of the constitutional and legal status of Ukrainians abroad. Ensuring the proper constitutional and legal status

of Ukrainians abroad is important for the evolution of the human rights system in Ukraine. The further development of the constitutional and legal status of Ukrainians abroad is promising. Guarantees of the rights of Ukrainians abroad can be divided into economic, political, social, ideological and legal. And the legal (juridical) guarantees of the rights of Ukrainians abroad can be conditionally divided into regulatory and legal guarantees and organizational and legal guarantees.

It is noted that the use of positive foreign experience in regulating the constitutional and legal status of Ukrainians abroad under the legislation of their countries of residence can be partially used to improve the constitutional and legal status of Ukrainians abroad under the legislation of Ukraine.

Keywords: constitutional and legal status, Ukrainian abroad, refugees, asylum seekers, migration processes.

Постановка питання. Насамперед слід відзначити, що військова агресія РФ проти України спричинила наймасовіше переміщення громадян нашої країни. Більшість наших громадян прийняла Польща – з 24 лютого її кордон перетнули майже 6 млн осіб (можливо, певна частина не зупинилась в Польщі, а рушила далі в Європу). Водночас багато людей повертається додому. Причини повернення у всіх індивідуальні, одна з них – фінансові складнощі, з якими стикаються громадяни за кордоном, незважаючи на допомогу, яка надається їм і державами Євросоюзу, і волонтерами [1; 2, с. 47].

Таким чином, у контексті розвитку України як правової держави, сучасного розвитку прав людини в Україні, еволюції громадянського суспільства, розвитку правового статусу біженців та закордонних українців, міграційних процесів, важливе практичне та теоретичне значення має дослідження проблематики поняття конституційно-правового статусу закордонних українців.

Дослідження проблематики поняття конституційно-правового статусу закордонних українців та біженців має важливе практичне значення для подальшого вдосконалення чинного законодавства України про закордонних українців та біженців й для розвитку науки конституційного права. Саме тому, **метою** даної статті є спроба охарактеризувати основні ознаки конституційно-правового статусу закордонних українців (в контексті конституційно-правового статусу біженців); сформулювати окремі елементи поняття «конституційно-правовий статус закордонних українців» та «конституційно-правовий статус біженців»; охарактеризувати засади конституційно-правового статусу закордонних українців за законодавством окремих країн їх проживання.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика поняття конституційно-правового статусу

закордонних українців є актуальною, а окремі її аспекти були предметом дослідження багатьох сучасних науковців, зокрема: М. Алмаші, М. Громовчук, І. Лиски, Г. Москаля, А. Попка, Т. Фурдик та цілого ряду інших вітчизняних вчених-конституціоналістів. Крім того, значну увагу проблемі правового статусу біженців в Україні приділено у наукових працях С. Бритченка, О. Копиленка, О. Малиновської, Ю. Тодици, О. Фрицького, С. Чеховича та цілого ряду інших провідних вітчизняних та зарубіжних вчених.

Виклад основного матеріалу. Встановлення Конституцією України основ правового статусу біженців поклато початок й процесу складання нового типу правової культури нашої держави та її громадян. Разом з тим, саме принципи правового статусу ВПО, формуючись за межами самого інституту конституційного статусу біженців, привносять в нього той зміст, який і викликає необхідність проведення справді історичних змін в нашому суспільстві. Тому, цілком закономірне зростання наукового інтересу конституціоналістів до питань джерел, природи і правової цінності основних принципів конституційного статусу біженців та ВПО. Не заперечуючи ні гносеологічної ані практичної цінності підходу до розуміння та виявлення основних принципів конституційного статусу біженців та ВПО, все ж не можна не помітити його однобічність, що і є перспективою дослідження у працях вчених-конституціоналістів [2, с. 47].

На сьогодні в Україні існує досить багато невирішених питань, що стосуються біженців і внутрішньо переміщених осіб. Наявність дієвого механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина визначає демократичну та соціальну спрямованість держави. Держава не всевладна щодо людини; у своїй діяльності вона має бути обмежена, «пов'язана» правами і свободами людини. У зв'язку чисельними випадками масового переходу населення в інші країни, в першу чергу через війну в Україні, конфлікти неміжнародного характеру, політичні переслідування особлива увага з боку відповідних органів державної влади має приділятися забезпеченню прав і свобод такої категорії людей як біженці [3, с. 65].

Встановлення Конституцією України основ правового статусу біженців поклато початок й процесу складання нового типу правової культури нашої держави та її громадян. Разом з тим, саме принципи правового статусу особи біженця, формуючись за межами самого інституту конституційного статусу біженців, привносять в нього той зміст, який і викликає необхідність проведення справді історичних змін в нашому суспільстві. Тому, цілком закономірне зростання наукового інтересу конституціоналістів до питань джерел, природи і правової цінності основних принципів конституційного статусу біженців. Не заперечую-

чи ні гносеологічної ані практичної цінності підходу до розуміння та виявлення основних принципів конституційного статусу біженців, все ж не можна не помітити його однобічність, що і є перспективою дослідження у працях вчених-конституціоналістів [3, с. 71].

Відзначимо, визначення поняття «біженець» в різні періоди історичного розвитку суспільства було різним і залежало від того, на якому рівні розвитку знаходився інститут прав біженців. Поняття біженця формувалося на підставі міжнародних угод і практики держав з питань біженців, а також документів спеціальних міжнародних органів, створених для захисту прав біженців: документів Ліги націй, Організації Об'єднаних Націй, регіональних міжнародних угод. У своєму розвитку поняття біженця пройшло шлях від вузького, спеціального поняття до такого, яке має універсальний характер.

В цілому, говорячи про статус біженця, слід звернути увагу на те, що аналіз сучасних наукових підходів визначення характеристик притулку як правового явища показує, що ознаки притулку слід відносити його захисний міжнародний персоналізований характер, який виявляється у наданні захисту особі від юрисдикції держави його громадянської приналежності або колишнього нормального місця проживання внаслідок переслідування такої особи або наявності іншої загрози життю та здоров'ю [4, с. 35].

Якщо говорити про закордонних українців, то слід відзначити, що Україна, як і будь-яка інша держава, котра має багатомільйонну діаспору, зацікавлена у підтримці контактів зі своїми співвітчизниками, які перебувають за її межами і не є її громадянами. Це сприяє як зміцненню зв'язків закордонних українців зі своєю історичною батьківщиною, задоволенню їхніх національно-культурних, освітніх, мовних та інформаційних потреб, так і налагодженню дружніх відносин з країною перебування української діаспори, створенню і зміцненню в очах світової громадськості позитивного іміджу нашої держави [5].

За умов тісної взаємної співпраці українське зарубіжжя має стати для України вагомим фактором реалізації зовнішньої політики, а саме забезпечення позитивного міжнародного іміджу; розвитку економічних, культурних та інших зв'язків із зарубіжними країнами; забезпечення економічної, культурної та інформаційної присутності в геополітично важливих регіонах. Світова практика свідчить, що ведення належної діаспорної політики є ваговим інструментом впливу на інші держави. Тому належне фінансування заходів, спрямованих на підтримку закордонного українства мають стати одними із пріоритетних у зовнішній політиці України [6, с. 135].

Встановлення та активізація зв'язків з українською діаспорою останнім часом стали важливою

складовою державної етнополітики, адже закордонне українство – не просто форма існування громад, а важливий інструмент української політики. Зустрічі та діалоги із українською діаспорою упродовж останніх років є складовою програми офіційних закордонних візитів глави держави. Нині наша держава постійно та послідовно підтверджує відданість проголошеному курсу на інтеграцію до європейських структур. Ось чому на сучасному етапі одним із пріоритетних напрямів державної політики є консолідація української нації, задоволення національно-культурних освітніх мовних та інформаційних потреб українців, які проживають за її межами [7, с. 30-31].

У контексті формування конституційно-правового статусу закордонних українців потрібно враховувати й інтереси закордонних українців. У даному контексті можна погодитися із думкою Л. Божук, про те, що інтереси українців зарубіжжя відрізняються, і то не тільки від країни до країни, а навіть від міста до міста. Окрім того, будучи учасником загальносвітових процесів, закордонна українська громада зазнавала та зазнає докорінних змін щодо цілей свого особистого, а також громадського і політичного життя. Для українців, які народилися у країнах поселення їхніх батьків (друге – четверте покоління української еміграції), і для тих, хто виїжджає з України сьогодні, існують різні цілі і завдання, які мало подібні до ідеалів перших українських поселенців. Проте, є спільні, об'єднуючі всю українську громадськість поза межами етнічної батьківщини завдання – боротьба з асиміляцією, збереження національної релігійно-культурної спадщини, ширення знань про Україну в світі. Відтак, розвиток всебічних культурних, наукових, економічних зв'язків із закордонним українством потрібен, передовсім, самій Україні, оскільки кожна зарубіжна українська громада є не лише джерелом поширення знань про нашу державу, а й провідником політичного впливу її інтересів у країнах проживання [8, с. 40].

У процесі формування конституційно-правового статусу закордонних українців важливе значення, в сучасних умовах глобалізації та викликах сьогодення для України, як держави, має національна консолідація українців, не тільки в межах України, але і в усьому світі. Така національна консолідація українців зміцнилася після анексії Росією АР Крим та м. Севастополя і початку проведення АТО на Донбасі і, особливо, після збройного нападу РФ на територію незалежної України.

Національну консолідацію розглядають у таких вимірах: консолідація територіальна, консолідація ціннісна, консолідація загальнонаціональна. Територіальна засада консолідації української нації позитивно впливає на територіальну цілісність держави. Ціннісна консолідація є важливою

з огляду на культурно-історичні відмінності регіонів України. Загальнонаціональна консолідація значною мірою пов'язана із формуванням національної ідентичності.

До проблеми консолідації слід підходити не лише з точки зору стабілізації і зміцнення суспільства, нації чи демократичного політичного режиму. У широкому значенні консолідацію суспільства можна розглядати як процес визначення і розвитку мети, стратегії, інтересів, цінностей на основі внутрішніх регуляторів (менталітету, моральних, історико-культурних цінностей, соціальних стереотипів) прийнятих суспільством і державою в цілому, визнаних представниками громадських організацій, що знаходяться в програмах політичних партій та відображених у меті суспільно-політичних рухів [9, с. 38].

З метою забезпечення єдності українців, а також збереження етнічної та національної ідентичності закордонних українців за кордоном, Україні доцільно забезпечити послідовність здійснення державної політики з питань закордонних українців, зокрема, щодо співпраці з громадами діаспори.

Взаємодія України з української діаспорою здійснюється на різних рівнях – як на державному, так і на груповому та індивідуальному. На груповому рівні найпоширеніші контакти з українським зарубіжжям встановлюються в процесі обміну делегаціями, наукових обмінів. Має місце позитивний досвід безпосередніх контактів та налагодження співпраці між молодіжними та студентськими організаціями, між навчальними закладами України та українського зарубіжжя, проведення спільних науково-практичних конференцій, семінарів [8, с. 42].

З приводу статусу закордонних українців слід відзначити, що статус закордонного українця відносно правового статусу іноземця є спеціальним, оскільки містить у собі ряд прав, які надані лише окремій групі іноземців; правове регулювання взаємовідносин Україна – діаспора потребує подальшого удосконалення, принаймні затвердження Концепції роботи з українською діаспорою та нової цільової програми [9, с. 127-128].

В юридичній науці не існує єдиного підходу щодо розуміння поняття «конституційно-правовий статус закордонних українців». Зокрема, І. Лиска зазначає, що конституційно-правовий статус закордонного українця є галузевим різновидом правового статусу закордонного українця. Він не співпадає повністю з конституційно-правовим статусом іноземця чи особи без громадянства, оскільки національним законодавством закордонним українцям надано додаткові права, зокрема, стосовно отримання візи для в'їзду в Україну, імміграції до неї тощо [10]. А Л. Лабенська та К. Заслонова вважають, що конституційно-правовий статус закордонних українців можна розглядати як

особливий вид конституційно-правового статусу іноземців чи осіб без громадянства. Національне законодавство, що визначає конституційно-правовий статус закордонних українців в Україні, потребує вдосконалення [11, с. 25].

Отже, поняття «конституційно-правовий статус закордонних українців» можна визначити як система прав, свобод та обов'язків закордонних українців, механізм їх реалізації та захисту, а також їх гарантії, що закріплені у Конституції, законах та інших актах чинного конституційного законодавства України, з метою забезпечення задоволення національно-культурних потреб закордонних українців, підтримання зв'язків закордонних українців з Україною як їх материнською державою, реалізації політики України щодо закордонних українців, забезпечення єдності українців світу, розвитку української культури та мови.

На основі вищенаведеного визначення поняття «конституційно-правовий статус закордонних українців», можна виокремити окремі його ознаки. Ознаки поняття «конституційно-правовий статус закордонних українців»:

1. Це система прав, свобод та обов'язків закордонних українців закріплені у Конституції, законах та інших актах чинного конституційного законодавства України. Основою конституційно-правового статусу закордонних українців є саме система прав, свобод та обов'язків закордонних українців. Ця система прав, свобод та обов'язків закордонних українців є цілісною та взаємоузгодженою, вона є нормативно закріпленою у Конституції, законах та інших актах чинного конституційного законодавства України.

2. Він охоплює механізм реалізації та захисту системи прав, свобод та обов'язків закордонних українців, а також їх гарантії. Важливо не тільки закріпити формально права, свободи та обов'язки закордонних українців, але й створити дієвий механізм їх реалізації, захисту, а також сформувати відповідні їх гарантії. Саме вони є запорукою практичного втілення в життя, захисту та гарантування формально закріплених законодавством прав, свобод та обов'язків закордонних українців.

3. Дана система прав, свобод та обов'язків закордонних українців закріплена в актах чинного конституційного законодавства України з метою: забезпечення задоволення національно-культурних потреб закордонних українців, підтримання зв'язків закордонних українців з Україною як їх материнською державою, реалізації політики України щодо закордонних українців, забезпечення єдності українців світу, розвитку української культури та мови. Саме мета визначення статусу закордонних українців має важливе значення для задоволення потреб як окремих закордонних українців, так і реалізації державних інтересів України, а також інтересів українців як

титульної нації України, збереження та розвитку української культури і мови у світовому масштабі.

Важливе значення мають гарантії прав закордонних українців. У даному контексті І.Бродін визначає гарантії прав та свобод людини, як обов'язки держави захищати людину, створювати правові, соціальні і культурні умови для реалізації прав і свобод, діяльність міжнародних і національних організацій із захисту прав людини [12, с. 15].

Гарантії прав закордонних українців можна поділити на економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та правові (юридичні). З цього приводу І. Славська зазначає, що правові (юридичні) гарантії – це передбачені законом спеціальні засоби практичного застосування прав та свобод людини та громадянина [13, с. 15]. А на думку І.Алмаші правові гарантії, за своїм призначенням, можна поділити на дві основні групи: нормативно-правові, а також організаційно-правові гарантії [14, с. 354].

Отже, правові гарантії прав закордонних українців можна умовно поділити на нормативно-правові та організаційно-правові гарантії.

У даному контексті також потрібно зазначити що закордонні українці мають різний правовий статус як національна спільнота в окремих зарубіжних країнах.

В окремих країнах вони мають статус національної меншини, а окремі країни надають українцям право на національно-культурну автономію, в окремих країнах здійснюється політика багатокультурності, в рамках якої українська громада має чимало прав і можливостей для свого розвитку, навчання рідною мовою, функціонування традиційних українських церков. Так, згідно Закону Канади «Про збереження та збільшення багатокультурності в Канаді» [15] від 21 липня 1988 р. політика багатокультурності Канади полягає, зокрема, в наступному:

1) визнання та сприяння розумінню того, що багатокультурність відображає культурне та расове різноманіття канадського суспільства та визнає свободу усіх членів канадського суспільства на збереження, збільшення та спільне користування своєю культурною спадщиною;

2) визнання та сприяння розумінню того, що багатокультурність є фундаментальною ознакою канадської спадщини та особливостей, і що вона є безцінним джерелом для формування майбутнього Канади;

3) сприяння повній та справедливій участі осіб та спільнот усіх походжень у тривалому розвитку та формуванні усіх аспектів канадського суспільства, а також допомога в усуненні усіх бар'єрів для такої участі.

Політика багатокультурності Канади, на думку В. Богатирець, передбачає повну свободу вибору для індивідуума щодо власної ідентичності. Інди-

відуум не зобов'язаний дотримуватися звичаїв та цінностей власної етнічної групи, а також йому не повинні нав'язувати силоміць цінності більшості. Він не повинен страждати від будь-якої дискримінації за етнічною ознакою, водночас повинен бути захищений від неприязні з боку етнічних співвітчизників у разі небажання дотримуватися їх звичаїв та традицій. Індивідуум повинен вільно дотримуватися етнічної культури чи відхилятися від неї, приходити до культури іншої групи чи змішувати різні культури – людина повинна керуватися тільки власними індивідуальними бажаннями [16, с. 650 – 651].

Отже, як бачимо тільки з цього приклада, політика багатокультурності Канади є вагомим внеском у забезпечення розвитку культур різних національних спільнот великої багатонаціональної держави, суспільство якої сформувалося внаслідок імміграції представників різних національних спільнот до Канади, в тому числі і українців.

Висновки. Таким чином, як бачимо, правовий статус біженців ширший за правовий статус звичайних іноземців та осіб без громадянства, які проживають на території держави, оскільки біженці користуються додатковими правами, яких не мають інші категорії іноземців та осіб без громадянства.

Встановлення Конституцією України основ правового статусу біженців поклато початок й процесу складання нового типу правової культури нашої держави та її громадян. Разом з тим, саме принципи правового статусу особи біженця, формуючись за межами самого інституту конституційного статусу біженців, привносять в нього той зміст, який і викликає необхідність проведення справді історичних змін в нашому суспільстві. Тому, цілком закономірне зростання наукового інтересу конституціоналістів до питань джерел, природи і правової цінності основних принципів конституційного статусу біженців.

Не заперечуючи ні гносеологічної ані практичної цінності підходу до розуміння та виявлення основних принципів конституційного статусу біженців, все ж не можна не помітити його однобічність, що і є перспективою дослідження у працях вчених-конституціоналістів.

Крім того, можна зробити висновок про те, що сучасні тенденції розбудови України, як незалежної, демократичної і правової держави, потреба збереження єдності української спільноти в умовах глобалізації та сучасних міграційних процесів, зумовили формування та розвиток конституційно-правового статусу закордонних українців. Забезпечення належного конституційно-правового статусу закордонних українців має важливе значення для еволюції системи прав людини в Україні. Перспективним є подальший розвиток конституційно-правового статусу закордонних українців.

Гарантії прав закордонних українців можна поділити на економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та правові (юридичні). А правові (юридичні) гарантії прав закордонних українців можна умовно поділити на нормативно-правові та організаційно-правові гарантії.

Використання позитивного зарубіжного досвіду щодо врегулювання конституційно-правового статусу закордонних українців за законодавством країн їх проживання, може бути частково використано для удосконалення конституційно-правового статусу закордонних українців за законодавством України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/derzhavna-dopomoha-vpo-ta-bizhentsiam-na-shcho-treba-zvernuty-uvahu/>.
2. Белов Д.М., Белова М.В. Правові та організаційні засади захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб. Аналітично-порівняльне правознавство. № 1. 2023. С. 47–53.
3. Белов Д.М., Белова М.В., Конституційно-правові засади статусу: окремих категорій громадян (на прикладі біженців). Науковий вісник УжНУ. Серія «Право». Випуск 75(1). Частина 1. 2023. С. 65–71.
4. Белов Д.М. Конституційно-правовий статус людини і громадянина: окремі питання теорії конституціоналізму. Часопис Київського університету права. 2020. № 4. С. 31–37.
5. Попок А.А. Проблеми унормування правового статусу закордонного українця. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej1/txts/POPOK.htm>.
6. Фурдик Т.М. Правовий статус закордонних українців: теоретичні аспекти. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2014. Випуск 5. Том 1. С. 131–135.
7. Євчак Ю.Б. Закордонне українство: утвердження української присутності в світі. Закордонне українство: утвердження української присутності в світі: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Реалізація в Закарпатській області державної політики співпраці із закордонними українцями: стан, проблеми, перспективи», м. Ужгород, 14-15 травня 2008 року. Ужгород: Ліра, 2008. С. 29–43.
8. Божук Л. Опіка сучасної української держави українським шкільництвом за кордоном. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. 2009. № 13. С. 39–43.
9. Бисага Ю.М., Белов Д.М. Окремі аспекти статусу закордонного українця за законодавством України. Закордонне українство:

- утвердження української присутності в світі: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Реалізація в Закарпатській області державної політики співпраці із закордонними українцями: стан, проблеми, перспективи», м. Ужгород, 14-15 травня 2008 року. Ужгород: Ліра, 2008. С. 119–128.
10. Лиска І.Г. Конституційно-правовий статус закордонних українців в Україні. URL: <https://mydisser.com/en/catalog/view/6/344/9101.html>.
 11. Лабенська Л.Л. Заслонова К.О. Конституційно-правовий статус закордонних українців: питання практичної реалізації. Право і суспільство. 2015. №1. С. 21–26.
 12. Бродін І. Права та свободи громадян, їх класифікація, гарантія, реалізація. Право України. 2001. № 1. С. 15–17.
 13. Славська І. Механізм захисту прав людини – основоположний принцип сучасного конституціоналізму. Право України. 1993. № 9. С. 15–18.
 14. Алмаші І. Гарантії громадянських прав людини за міжнародним правом. Закордонне українство: утвердження української присутності в світі: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Реалізація в Закарпатській області державної політики співпраці із закордонними українцями: стан, проблеми, перспективи», м. Ужгород, 14-15 травня 2008 року. Ужгород: Ліра, 2008. С. 353–359.
 15. An Act for the preservation and enhancement of multiculturalism in Canada from 21st July, 1988. URL: www.laws.justice.gc.ca/en/C-18.7/text.html.
 16. Богатирець В.В. Канадська багатокультурність і квебекська проблема. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 21. К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2003. С. 648–653.
 17. Белов Д.М., Громовчук М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні засади. Науковий вісник УжНУ. Серія "Право". Випуск 42. 2017 р. С. 27–31.
 18. Белов Д.М., Громовчук М.В. Конституційно-правовий статус особи: базові підходи. Конституційно-правові академічні студії. 2020. № 1. С. 21–27.
 19. Белов Д.М., Громовчук М.В. Конституційно-правові засади статусу особи: окремі аспекти. Аналітично-порівняльне право. № 1. 2021. С. 21–26.